

HRIŠĆANSKA EVROPA?

Silvio FERARI
(Silvio Ferrari)

Nasleđe Jovana Pavla II između uspeha i senki. Prevazilaženje gvozdene zavese nije doprinelo pomirenju katolika i pravoslavaca. Poraz u bici za „hrišćanske korene“ Evropske unije. Odsečno Racingerovo „ne“ Turskoj.

EVROPSKA POLITIKA JOVANA PAVLA

II pratila je dve osnovne linije. Prva linija istaknuta je već na početku njegovog pontifikata; njen cilj bio je da se prevaziđe blokovska podela Evrope i da se materijalizam Zapada uravnoteži sa duhovnim rezervama koje su svojstvene Istočnoj Evropi. Papa je govorio o ovom planu služeći se metaforom pluća: „On ne peut pas respirer en chrétien – je dirais plus: en catholique – avec un seul poumon; il faut avoir deux poumons, c'est-à-dire oriental et occidental“¹. Ostvarivanje ovog plana pretpostavljalo je pad sovjetskog političkog sistema i uspostavljanje srdačnih odnosa s pravoslavnim crkvama: prvi deo programa ostvaren je uz značajan doprinos Svete Stolice, drugi je ostao nedovršen, što je još jednom potvrđeno činjenicom da Putin nije prisustvovao papinoj sahrani. Tenzije koje obeležavaju odnose između Katoličke crkve i pravoslavlja umanjile su uticaj istočne hrišćanske tradicije na Evropu: naprotiv, nakon pada Berlinskog zida, kao da su u postkomunističke zemlje najviše prodrli potrošački mentalitet i sekularizacija, što je papa konstatovao tokom svoje posete Poljskoj 1991. godine.

Druga linija papinih inicijativa bila je usmerena u pravcu snažnog potvrđivanja hrišćanskog identiteta Evrope putem njene ponovne evangelizacije. Hrišćanstvo je „uobličilo Evropu i utisnulo u nju neke temeljne vrednosti“, pisao je Jovan Pavle II², podvlačeći više puta da je nužna ponovna evangelizacija zemalja sa starom hrišćanskom tradicijom, a naročito evropskih zemalja. I ova namera formulisana je tokom prvih godina pontifikata; ona se snažno ispoljila u zahtevu da se u preambulu Ustavnog dogovora zemalja članica Evropske unije unese i napomena o hrišćanskim korenima Evrope³. I opet, bilans nije u potpunosti pozitivan: u Dogovoru se religiji daje veći značaj i prostor

¹ „Obraćanje pariskoj nuncijaturi“, La documentation catholique, br. 1789, 6/7/1980, str. 634.

² Apostolska postsinodalna pobudnica Ecclesia in Europa, 28/6/2003, br. 108.

³ Up. napise sakupljene u broju 2/2004 časopisa Concilium, posvećenom temi „Ri-pensare l'Europa“ (Ponovno promišljanje Evrope).

nego u prethodnim dokumentima Unije, ali pozivanje na hrišćanstvo ublaženo je i pretočeno u umerenije i obuhvatnije pominjanje evropskih verskih korena.

Dakle, zaostavštinu koju je Jovan Pavle II ostavio svom nasledniku treba prihvatiti imajući u vidu, kako uspehe, tako i neka još uvek otvorena pitanja.

U svakom slučaju, treba je sagledati u okvirima jedne Evrope koja je suštinski drugačija od one koju je papa zatekao 1978. u vreme svog imenovanja.

Među mnogim novim elementima jedan će, izgleda, dati novi pečat Starom kontinentu: verski pluralizam. Muslimanska imigracija, popularnost koju imaju istočnjačke religije, širenje novih verskih pokreta, porast broja osoba koje izjavljuju da nisu vernici i osoba koje grade svoju veru po principu „uradi sam“, kombinujući elemente različitih vera, sve su to činioci koji su nagrizli evropsku versku homogenost i učinili da Stari kontinent danas bude u manjoj meri homogeno hrišćanski

nego pre trideset godina⁴. Brojke koje ilustruju taj proces neminovno će rasti, barem u granicama Evropske unije: ulazak Turske u EU – kada do njega bude došlo – iz korena će izmeniti brožčani odnos između hrišćana i muslimana, a ulazak Rumunije i Bugarske će povećati snagu pravoslavaca. Unutar i van granica hrišćanstva, ali u evropskim okvirima, Katolička crkva moraće da se suoči s narastajućom snagom drugih realnosti.

Ako se evropski religiozni pluralizam i promena specifične težine koju imaju katolici unutar Evrope sagleda u svetskom kontekstu, uočava se da evropsko katoličanstvo gubi korak. Katolička vera širi se uglavnom na drugim delovima planete, u Latinskoj Americi i centralnoj i južnoj Africi: broj evropskih katolika raste sporije kako zbog demografskih razloga, tako i zbog odsustva novih preobraćenika. Ovakav brožčani pad nema protivtežu u porastu duhovne ili kulturne živosti: u mnogim evropskim zemljama ugled katoličkih intelektualaca nije ravan ugledu koji su oni imali pre pedeset godina, a sekularizacija je smanjila broj onih koji upražnjavaju verske obrede, uticaj crkvenih vlasti na svakodnevna privatna opredeljenja vernika, broj zaređenja (odavno Evropa uvozi katoličke sveštenike iz drugih krajeva sveta). Na kraju, globalizacija katoličanstva, jedan od najočiglednijih rezultata rada Jovana Pavla II, umanjila je značaj Evrope u vatikanskoj geopolitici, svodeći je na status niti jedine, niti najvažnije regije u kojoj se odlučuje o sudbini katoličke vere.

Ove promene izazivaju izvesnu zebnju kada je reč o budućnosti evropskog katoličanstva: da li će ono i dalje moći da ima vodeću ulogu kakvu je za katolički svet imalo u prošlosti? I koliki će uticaj imati na izbore koje će Evropa morati da učini u narednim decenijama?

Evropa između laičnosti i hrišćanskog identiteta

Da bismo dobili odgovor neophodno je da krenemo od jednog drugog nasleđa Jovana Pavla II: od priznanja laičnosti države. Mada na ovom polju najveći preokret potiče od II Vatikanskog koncila i od Pavla VI, kada je Vojtila postao papa, u Italiji, Španiji i Portugalu bili su i dalje na snazi stari konkordati utemeljeni na konfesionalnim osnovama kojima se katolička vera definiše kao državna religija. Nijedan od tih dokumenata nije preživio Vojtilin pontifikat, a i u novim konkordatima zaključenim s postkomunističkim zemljama pozivanje na državnu religiju zamenjeno je naglašavanjem istorijskog, kulturnog i društvenog značaja koji je katoličanstvo imalo u životu nacije⁵. Reč je o objektivnoj oceni koja ne podrazumeva bilo kakav vrednosni izbor ili opredeljenje od strane vlasti.

⁴ Up. J.P. Willaime, *Europe et religions. Les enjeux du XXI siècle*, Paris 2004, Fayard.

⁵ Up. napise u delu *Diritto e religione nell'Europa post-comunista (Pravo i religija u postkomunističkoj Evropi)*. Priredili S. Ferrari, W. Cole Durham, E.A. Sewell, Bologna 2004, Il Mulino.

Poslednjih trideset godina⁶ konkordatska politika ukazuje, dakle, na činjenicu da je katolička crkva spremna da se kreće unutar granica definisanih laičkom državom i javnim institucijama, ne zahtevajući posebna zakonska prava (sem u slučaju kada su ona istorijski utemeljena ili imaju društveno opravdanje). Kritike koje je Jovan Pavle II upućivao zbog opasnosti koje vrebaju iz relativističke demokratije⁷ ne sadrže nikakav žal za katoličkom državom kakva je postojala između dva svetska rata: one podvlače nužnost utemeljenja demokratije i laičnosti države u nekim univerzalnim vrednostima bez kojih nije moguće upravljati pluralizmom religija i uverenja, odlika današnje Evrope.

Prihvatanje laičnosti države ima protivtežu u snažnom naglašavanju istorijske uloge koju je hrišćanstvo imalo u celoj Evropi i značaja koji u mnogim evropskim državama katolička tradicija i dalje ima na kulturnom i društvenom polju.

Upornost kojom je Jovan Pavle II tražio da se u Ustavu Evropske unije pomene hrišćanski identitet Evrope u početku je pogrešno shvaćena kao izraz upornosti i želje starog pape da dobije simbolično priznanje za sve ono što je hrišćanstvo predstavljalo u evropskoj prošlosti: i sama vatikanska diplomatija pokazala je izvesno kolebanje pre nego što je stala iza pape u bici za koju se znalo da je teška. Ali, kao što se događalo i ranije, usamljeni poziv Jovana Pavla II pretvorio se, vremenom, u steg koji je ponela celokupna crkvena hijerarhija i koji su Ruini i budući papa Racinger pronosili tokom poslednjih meseci papinog života, pretvorivši ga u programsku okosnicu za evropsku politiku Vojtilinog naslednika⁸.

Tadašnji prefekt Kongregacije za doktrinu vere i papin vikar za rimsku dijecezu polaze od iste dijagnoze: radikalna iluministička kultura, koja „svesno seče vlastite istorijske korene lišavajući se izvorne snage iz koje je i sama potekla“ (Racinger) jeste pravi neprijatelj Evrope i onemogućava je, zbog svog imanentnog relativizma, da uoči i nekoliko zajedničkih etičkih stubova koji će poslužiti kao vodilje u susretu s drugim civilizacijama i usmeravati unutrašnje promene na Starom kontinentu. Ruini polaže nadu u „buđenje hrišćanskog identiteta“ – a izvesni znaci takvog procesa već se prepoznaju kako u Italiji, tako i u drugim zemljama katoličke, protestantske i pravoslavne Evrope. Načiniti od hrišćanstva civilnu religiju Evrope jeste projekat koji se nazire u pozadini ove analize rimskog vikara: „Američka takozvana 'civilna religija' bez konfesionalnog karaktera“, ali s jasnim hrišćanskim pečatom, deluje kao model „koji će najviše biti u stanju da garantuje, u današnjem slobodnom i demokratskom

⁶ O ovome up. i priloge sakupljene u broju 1/1999 časopisa *Quaderni di diritto e politica ecclesiastica* posvećenom temi „Konkordati pape Vojtile“.

⁷ Te kritike su podvučene i u poslednjem delu koji je papa objavio pre smrti, *Memoria e identità* (Pamćenje i identitet), Milano 2005, Rizzoli.

⁸ Ruinijevi i Racingerovi govori koji se navode na sledećim stranima održani su, redom, 11. februara i 1. aprila 2005. godine. Integralni tekst nalazi se na adresi www.chiesa.espressonline.it/dettaglio.jsp?id=23170 i 27262.

društvu, moralne temelje suživota i, na kraju krajeva, zajedničku viziju sveta“. A hrišćanstvo, zaključuje Ruini, i dalje ima sposobnost da „u nekonzfesionalnoj optici, ali uz puno poštovanje verskih sloboda i uz odvajanje crkve od države, podržava viziju života i neke temeljne etičke vrednosti koje će poslužiti kao osnove identiteta naših nacija“.

Pretvoriti hrišćanstvo u civilnu religiju Evropljana znači da će papa Racioner morati da vodi crkvu kroz nekoliko osetljivih etapa.

Prva etapa jeste pomirenje s pravoslavicima⁹ i prevazilaženje nekih nesporazuma koji su učinili da i odnosi s protestantima budu manje opušteni¹⁰: civilna religija Evropljana ne može da ima samo lik katoličanstva i odnosi katoličke crkve s drugim hrišćanskim konfesijama nisu zabeležili veliki, suštinski napredak tokom pontifikata Jovana Pavla II. Međutim, papa koji dolazi iz drugačije nacije u odnosu na Vojtilinu trebalo bi da se susretne s manje otpora u uspostavljanju dobrosusedskih odnosa s Moskvom, a oni bi mogli da se grade upravo polazeći od zajedničke vizije Evrope: ponovno uspostavljanje hrišćanskog identiteta Starog kontinenta je i bio onaj element pontifikata Jovana Pavla II koji je pobrao najveće odobravanje ruskog pravoslavlja¹¹.

Deluje kao teži zadatak sačuvati otvoreni dijalog s kulturom laičke i sekularne inspiracije, uz ublažavanje nepomirljivog odbacivanja i bezuslovnih osuda. Pozicije se sve više udaljavaju, a porodično pravo, seksualni moral i bioetika su najjasniji primeri tog rasepa. Strahovanja crkvenog vrha izazvana su mogućnošću da se u drugim katoličkim zemljama ponovi ono što se događa u Zapaterovoj Španiji (a prethodno se dogodilo, bez velike buke, u Belgiji): priznavanje homoseksualnih brakova, uvođenje „brzog“ razvoda, postepeno proširenje mogućnosti primene eutanazije, sloboda da se više istraživanja na embrionu i tako dalje. Do sada je u Vatikanu preovladavalo izričito negativno stanovište o tome, koje nije ostavljalo prostor za pregovore čak ni onda kada su oni bili mogući (naglašavati heteroseksualnu prirodu braka ne znači nužno odbacivanje bilo kakvog pravnog priznavanja homoseksualnih zajednica): međutim, teško je razlučiti da li su struje koje teže radikalizaciji razlika dominantne i na koji način hrišćanstvo može da se predstavi kao skup vrednosti i principa koje deli većina Evropljana.

Na kraju ostaje problem odnosa Evrope i islama i mogućnosti da se hrišćanstvo shvati kao civilna religija Evropske unije čiji će član biti i Turska, koja je „država ili, bolje rečeno (...) kulturna sredina bez hrišćanske tradicije“ (Racioner). Ovo pitanje

⁹ O ovoj problematici up. J. Gueit, „L'oecuménisme chrétien comme facteur décisif de l'unité européenne“, u B. Chélini-Pont, R. Liogier, Géopolitique du christianisme, Paris 2003, Ellipses.

¹⁰ O ovome up. J.P. Willaime, op. cit., str. 83-88.

¹¹ Up. intervju s patrijarhom Aleksejem II, „Ora il Vaticano cambi la sua politica in Russia“ (Sada neka Vatikan promeni svoju politiku u Rusiji), objavljen u dnevnom listu Corriere della Sera, 13/4/2005, str. 11.

rimski vikar zanemaruje u diplomatskom pogledu, ali tadašnji prefekt Kongregacije za doktrinu vere nije tako činio: po njemu će – čak i kada Turska bude usvojila načela slobode i demokratije koje sve zemlje Unije treba da poštuju – ostati problem „spleta korena“ na koje „se kalemi ova kultura slobode i demokratije“: Turska bi mogla da bude primljena među države članice Evropske unije samo ukoliko se zanemari ovo pitanje i ukoliko se prizna pobjeda „iluminističke i laicističke kulture Evrope“ prema kojoj „Bog nema nikakve veze (...) s javnim životom i s temeljima države“¹².

*Na ovom mestu uočava se različito sagledavanje Evrope u Ruinijevim i Racingerovim analizama: Racinger ne deli Ruinijeva nadanja, on kao da je ubeđen da je sudbina evropskih hrišćana da budu manjina okružena „agresivnim laicizmom (...) koji se javlja kao jedini glas racionalnosti“¹³. U toj perspektivi prvi neophodan zadatak je obrazovanje „ljudi koji neće skretati pogled od Boga“, jer „samo kroz one koje je dotakao, Bog može da se vrati među ljude“ (Racinger). Ovim rečima prenose se ubeđenja onih zajednica i društava (od Comunion e liberazione do Opus Dei) koja se bore za snažnu reafirmaciju hrišćanskog identiteta i smatraju da je beskorisno učestvovati u politici iscrpljujućih kompromisa s laičkim i liberalnim društvom, po-
gođenim krizom koja se smatra bezizlaznom: bolje je naglasiti vlastitu posebnost i, pomoću sopstvenog doktrinarnog nasleđa, stupiti u otvoreno i žestoko sučeljavanje s drugim identitetima (bilo da su oni utemeljeni na veri ili nečem drugom) koji se obrazuju u Evropi, oslanjajući se na mogućnost da će integralno katoličanstvo uspeti da bude tumač potrebe za sigurnošću i identitetom koja struji celom Evropom.*

U poređenju s ovako određenim i jasnim stavovima, analize koje potiču iz drugih delova crkve deluju manje eksplicitno i manje artikulirano. Neki, kao kardinal Kasper, naglašavaju da „nova realnost u kojoj živimo predstavlja za crkvu, ne samo opasnost, već i izazov i priliku“, i dodaju da, za razliku od XIX veka, „crkva i moderno doba, crkva i nauka danas više nisu suparnici već su postali saveznici“. Međutim, iz ovih premisa izvlače se skromni zaključci koji se mogu svesti na isticanje neophodnosti da se problemima Evrope pristupi ekumenski i da se „apsolutnost Jevandjelja“ postavi ne kao „autoritaran stav“ već kao „oblik usluge“¹⁴. Do sada nije bilo snage da se pitanje hrišćanskog identiteta postavi ne samo u smislu suprotstavljanja, već i u vidu predlaganja rešenja i redefinisanja tog pitanja u odnosu na savremeno evropsko sekularno i pluralističko društvo, ne oslanjajući se isključivo na odnos suprotstavljanja. Hrabra analiza koja u laicizmu politike i kulture treba da istakne onu osobinu koja

¹² Racingerovo protivljenje uključenju Turske u Evropsku uniju ispoljeno je još avgusta 2004, up. „Racingerovo ne“, Il Regno-attualita, br. 16/2004, str. 528.

¹³ Up. intervju za dnevni list la Repubblica, 19/11/2004.

¹⁴ W. Kasper, „La Chiesa e l'Europa di fronte alla sfida del pluralismo“ (Crkva i Evropa pred izazovom pluralizma), u dodatku uz časopis Il Regno-attualità, br. 4/2003, str. 35-38, prilozi sa susreta u Kamadoliju na temu „Hrišćanstvo i demokratija u budućnosti Evrope“,

Evropu razlikuje od ostalih regija sveta, promišljanje hrišćanskih korena laičnosti i njene sposobnosti da deluje kao integrativni element različitih verskih i kulturnih identiteta prisutnih u Evropi trebalo bi da dovedu do zaključaka koji će moći da otvore drugačije perspektive od onih na koje ukazuju Ruini i Racinger.

Katolička crkva i budućnost procesa ujedinjenja Evrope

Uloga koju će, po mišljenju novog pape, hrišćanstvo moći da odigra u Evropi određiće strategiju kojom treba pristupiti rešavanju čvorova koji se naziru na horizontu.

Najvažniji čvor je kriza kroz koju prolazi projekat ujedinjene Evrope, jer se u njemu uočava i „izvestan osećaj zamora i nezainteresovanosti samih naroda“, što nije izmaklo pažnji crkve¹⁵. Odluka da se ide putem Evrope ekonomije i novca dala je rezultate u godinama razvoja, ali pokazuje i svoja ograničenja u vremenu ekonomskog zastoja, a odsustvo jasnog političkog i kulturnog identiteta Evropske unije čini problematičnim predlaganje idealnog projekta koji će biti u stanju da ujedini i pokrene narode dvadeset pet različitih država. Premda odnos s nekim evropskim institucijama nije lišen oštrijih tonova¹⁶, verovatno je da će papa Benedikt XVI preokrenuti politiku podrške izgradnji Evropske unije koju su vodili Pavle VI i Jovan Pavle II: ipak, ostaje da se vidi da li će tu politiku tumačiti kao problem s kojim Katolička crkva treba da se nosi samostalno ili kao poduhvat koji će se voditi zajedno s drugim crkvama i religijama Evrope. Protestanti, anglikanci i pravoslavci pružili su veoma mlaku podršku zahtevu Vatikana da se u preambuli evropskog Ustava pomenu hrišćanski koreni zbog izvesnog nepoverenja prema vodećoj ulozi koju je u tom pitanju preuzela Katolička crkva; Jevreji i muslimani nisu podržali takav zahtev iz očiglednih razloga.

Neće proći puno vremena dok se ne shvati koje su namere Benedikta XVI. Inistiranje na hrišćanskim korenima Evrope ili pozitivnije vrednovanje obuhvatnijeg pozivanja na religijske korene sadržane u aktuelnoj preambuli; manje ili više inkluzivna fizionomija koju će poprimiti strukture posredstvom kojih će se voditi „otvoren, transparentan i institucionalizovan dijalog“ između religija i Evropske unije, kao što je predviđeno članom 52 Ustava Unije; značaj koji je pripisan predlozima zaključivanja konkordata između Svete Stolice i Evropske unije znaci su koji će omogućiti da se uvidi da li novi papa shvata odnos s EU u okvirima obnovljenog ekumenskog dijaloga

¹⁵ Up. izlaganje monsinjor Graba, predsednika Saveta biskupskih konferencija Evrope, objavljeno u časopisu *Regno-documenti*, br. 21/2004, str. 712-714.

¹⁶ Naročito s Evropskim parlamentom, nakon slučaja Butiljone i kritika na račun izjava Vatikana protiv homoseksualnih brakova; up. Rezoluciju o ljudskim pravima iz 2002. godine, dokument A5-0274/2003.

s drugim religijama ili ga zamišlja kao problem koji će svaka veroispovest morati da rešava svojim snagama.

Ovaj izbor neće biti bez posledica po Evropu, koja je poslednjih godina bila pogodno tle kako za ekumenski dijalog, tako i za uskrsnuće verskih tenzija¹⁷; s jedne strane nacionalistički talasi koji se pomaljuju u polemici protiv bezdušne Evrope briselskih birokrata mogli bi, u zavisnosti od tog izbora, da dobiju novu snagu ili da budu zaustavljeni; sa druge strane, integracija raznih zapadnih i istočnih kulturnih tradicija u Evropsku uniju mogla bi se, zavisno od toga, ubrzati ili usporiti.

Ovaj poslednji problem do sada je potcenjivan. Širenje Evropske unije ne postavlja samo pitanje postizanja kompatibilnosti ekonomija koje se nalaze na različitom stepenu razvoja i koje funkcionišu različitim tempom, već i pitanje harmonizacije kultura koje su živele odvojeno skoro pola stoleća i koje, u nekim slučajevima, od ranije imaju drugačije referentne tačke¹⁸. U okviru ovog procesa približavanja, koji je neophodan za koheziju Evropske unije, religije će imati svoju ulogu i Katolička crkva bi mogla da odigra fundamentalnu ulogu u uspostavljanju ravnoteže između stavova koji potiču od protestantskih crkava, naviklih da žive u laičkom, pluralističkom i sekularizovanom svetu, i stavova koji potiču od pravoslavnih crkava, koje su vezane za po mnogo čemu predmodernu shvatanje društva i države. U takvoj konstelaciji rimska Crkva mogla bi da zauzme središnji položaj koji bi joj činjenički dao funkciju glavnog sagovornika s Evropskom unijom, ne dovodeći je pri tom u sukob s drugim hrišćanskim veroispovestima.

(preveo Saša Moderc)

¹⁷ Up. J.P. Willaime, op. cit., str. 76-88.

¹⁸ Do te mere da je još 1999. Johanes Farnlajtner, austrijski minister finansija i katolički političar, tvrdio da „Evropa prestaje tamo gde počinje pravoslavlje“, J. Gueit, op. cit., str. 91.